

Наталія Бурбан, старший викладач кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано спілкування як психічне явище з точки зору суб'єкт-суб'єктного підходу; два варіанти міжособистісного спілкування: диктальне спілкування як групові відносини, а також модальне спілкування як особистісні взаємовідносини.

Постановка проблеми. Прояви міжособистісної взаємодії в спілкуванні у різних видах діяльності – у навчальній, ігровій, трудовій, в повсякденному житті дорослих людей, є проблемою, яка все більше хвилює теоретиків і практиків, оскільки особливості комунікації впливають на розвиток як окремої особистості, так і групи, і суспільства в цілому.

Спрямованість на цінність людського життя, віднайденість себе в будь-який момент спілкування, що ніколи не вичерпується, не завершується, розглядаються сьогодні як первинні установки людського буття, завдяки яким воно звернене до самої людини та інших людей. Саме такі установки уявляються важливими в межах соціальних програм розвитку українського суспільства.

Інтерес психологів до проблеми міжособистісної взаємодії обумовлений орієнтацією дослідження особистості на різні сфери соціальної практики та проблеми ефективності організації і управління людьми. Такі дослідження взаємодії особистості як з іншими людьми, так і з групою дозволяють виявити механізми соціальної регуляції поведінки та діяльності людини і на цій основі розробити соціальні технології управління з врахуванням диференційно-психологічних відмінностей між людьми.

Теоретичні та практичні розробки проблем спілкування та взаємодії, які здійснюються в різних напрямках, свідчать про можливість виокремлення їх на міждисциплінарному рівні – філософії, загальної психології, соціальної психології, педагогічної психології, педагогіки, соціології.

Проте, незважаючи на широту діапазону досліджень спілкування і взаємодії, все ж залишаються недостатньо висвітленими особливості характеристик взаємодії партнерів спілкування, їх опис, пошук факторів, які на них впливають. Особливо це стосується не загальних закономірностей, а прояву особливостей взаємодії у конкретних видах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології проблема взаємодії в спілкуванні розроблялась багатьма дослідниками в різних аспектах. Проте стверджується, що у більшості наукових тлумачень взаємодія є визначальною характеристикою сутності й змісту спілкування. (Б. Ломов, О. Леонтьєв, Г. Андрєєва та ін.).

Взаємодія розглядалась у зарубіжній психології в аспекті інтерактивної природи спілкування в концепціях соціального атракціонізму (Д. Тібо, Г. Келлі та ін.), біхевіоризму (А. Бандура), соціально-перцептивного когнітивізму (К. Левін, Л. Фестінгер), гуманістичної психології (К. Роджерс, Д. Морено). Широта напрямів дослідження свідчить про багатозначність розуміння взаємодії.

У вітчизняних дослідженнях взаємодія аналізувалась в аспекті спільної діяльності, її соціальної природи (Л. Виготський, Б. Ломов, Л. Уманський, Н. Казаринова та ін.). певний інтерес складають і філософсько-психологічні уявлення проблем міжлюдської взаємодії (М. Бахтін, М. Бубер, Г. Дьяконов, М. Корнєв, Г. Костюк, С. Максименко, В. Роменець та ін.).

Мета статті полягає у з'ясуванні “суб'єкт-суб'єктного” підходу до вивчення процесу спілкування, визначенні двох варіантів міжособистісного спілкування, розгляді міжособистісного спілкування як взаємодії та у характеристиці взаємодії не тільки як зовнішньої детермінанти діяльності особистості, а й як внутрішнього джерела її активності, інтеріоризованого в “Я”, як її власний зміст і практична активність, які спрямовані на взаєморегулювання і зміну свідомості та поведінки партнерів по спілкуванню.

Виклад основного матеріалу. В останній чверті XX та на початку XXI ст. спостерігається активне переосмислення феномену діяльності, його універсальних властивостей та форм вияву. Як відомо, загальноприйнятого визначення діяльності не існує. Найбільш загальним

розумінням діяльності є трактування її як конкретно-історично обумовленого способу існування, буття людини. Це одночасно і одиниця буття, яка об'єднує в собі об'єктивно-соціальне, і суб'єктивне, психологічне начало, яке володіє своєрідною внутрішньою структурою. Діяльність предметна, свідомо і цілеспрямована, що дозволяє відмежувати її від різних актів поведінки. В реальному житті вона виявляється завжди у тій чи іншій якісно визначеній формі (трудовій, пізнавальній і т.д.).

За останні десятиліття виникло досить багато різних теорій діяльності, які поділяються за двома основними рівнями абстракції. Це, по-перше, теорії соціальної діяльності, в яких остання виступає у своєму відношенні до об'єкта і до здійснених у ній суспільних відносин як філософсько-соціологічна категорія без будь-яких спроб перенесення її у план конкретно-психологічної інтерпретації.

Це, по-друге, психологічні теорії діяльності, суб'єктивно орієнтовані й спрямовані на аналіз місця цієї категорії у системі загальнопсихологічних понять, розкриття її психологічного змісту і в кінцевому рахунку – на інтерпретацію з її допомогою даних конкретно-психологічних досліджень.

Прикладом такої теорії є психологічна теорія діяльності А.Н. Леонтьєва. В її основі є суб'єкт, об'єкт і процес діяльності. Об'єкт (предмет, продукт) діяльності, маючи предметне, зовнішнє буття, одночасно виступає як ідеальний витвір, психічний образ, і таким шляхом детермінує психічну діяльність. Процес діяльності виступає і як процес активного втручання суб'єкта в світ речей, і як процес відображення предметного світу в свідомості. Свідомість і особистість розглядаються як продукти і як “моменти”, сторони діяльності. Особистість – це сукупність суспільних відносин, але вона є такою остільки, оскільки реалізується як діяльна особистість. І не лише як суб'єкт, який здійснює індивідуальну діяльність, а і як суб'єкт діяльності, який має соціальну природу, здатну зовнішньо виступати в індивідуалізованій формі, яка конкретизується відповідно до особливостей життєдіяльності того чи іншого індивіда. При цьому винятково важливим є факт, що ця “соціальна природа” діяльності індивіда не має універсально-абстрактного характеру: вона бере свій початок з історично конкретної форми суспільства [5, 106 – 123].

Сказане також стосується і спілкування, яке – незалежно від того, будемо ми в конкретно-психологічному аналізі вважати його діяльністю

чи ні, – є, спосіб, умова й одночасно процес актуалізації суспільних відносин і так само, як діяльність, має конкретно-соціальну обумовленість [4, 126 – 133]. Спілкування історично розвивається як результат і продукт історичного розвитку суспільства, хоча на певному етапі цього розвитку воно набуває відносної самостійності – психологічної (тобто стає самостійною діяльністю), семіотичної (набуває власних засобів) і соціальної (поява “відношень спілкування”). Отже, відносини “суб'єкт – об'єкт”, чи точніше “суб'єкт діяльності – предмет”, зовсім не є відношення індивіда, індивідуального суб'єкта та індивідуального предмета й об'єкта, і вже найменше можна вважати, що суб'єктно-об'єктні відносини проявляються в індивідуальній діяльності. Ці відносини соціальні в усіх трьох компонентах. Соціальним є предмет, оскільки це не байдужа позалюдська річ, а річ, об'єктивно предметні властивості якої, будучи відображенням у процесі діяльності, формують образ свідомості – образ від самого початку узагальнений і соціалізований. Предмет діяльності не тільки матеріальний, він і ідеальний, а значить – соціальний. Соціальний процес людської діяльності, навіть коли він є “діяльністю індивіда”, це не “індивідуальна діяльність”; “поза ... людськими відносинами діяльність взагалі не існує... В суспільстві здійснюється діяльність індивідів, які його утворюють”. Нарешті, що особливо важливо, соціальний суб'єкт діяльності – це соціальність свідомості, а також соціальність особистості, передовсім її мотиваційної сфери, соціальність пов'язана не тільки і не стільки з “соціальною сферою”, скільки зі здійсненими в діяльності суспільними відносинами, а також зі соціальною природою її предмета. Таким чином, відносини “суб'єкт – діяльність – предмет” включають у себе відносини “суб'єкт – суб'єкт”, якщо тільки чітко розмежувати два аспекти цього другого відношення: власне соціальний груповий, сукупний.

Аналіз суб'єктно-об'єктних відносин, які проявляються в індивідуальній діяльності, є недостатнім для розкриття глибинної її суті. З точки зору Б.Ф. Ломова [6, 106 – 123], не менш, якщо не більш важливим є другий аспект – відношення “суб'єкт – суб'єкт”. Для того, щоб їх розкрити, потрібно звернутись до спілкування, бо саме через діяльність (і спілкування) формується і здійснюється соціальна за природою особистість індивіда – формується у процесі засвоєння соціальних програм, здійснюється через організацію психічних процесів діяльності і спілкування, бо діяльність – це вплив

ЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

індивідуального суб'єкта на об'єкт, а спілкування вводить у цей процес соціальну детермінанту, включаючи в аналіз відносини "суб'єкт– суб'єкт".

Б.Ф. Ломов має рацію, коли говорить, що діяльність визначається залученістю людини до системи суспільних відносин. Однак саме і тільки в процесі діяльності і лише в тому числі у процесі спілкування здійснюються суспільні відносини. "Людина як об'єкт суспільних впливів, стає суб'єктом цих впливів у результаті власної діяльності. Перетворення людини з об'єкта на суб'єкт здійснюється лише за допомогою діяльності". Це не схема "суспільні відносини – індивід – діяльність" (або "суспільні відносини – індивідуальна діяльність"), а зовсім інша схема – "суспільні відносини – діяльність – особистість".

Якщо протиставити відносини "суб'єкт – об'єкт" і відносини "суб'єкт – суб'єкт", намагаючись в останньому відшукати соціальність діяльності, то ми логічно переходимо до думки, що "саме в спілкуванні свідомість існує і для самої людини і для інших людей", що "досліджуючи спілкування, ми в той самий час досліджуємо і свідомість". Позицію Б.Ф. Ломова можна показати у вигляді схеми: "соціальність – спілкування – свідомість", але, на нашу думку, більш точною є така схема: "соціальність – діяльність – свідомість".

Спілкування можна представити у двох основних варіантах. Воно може бути предметно зорієнтованим, тобто здійснюватися у процесі спільної некомунікативної діяльності, обслуговуючи її. Це генетично початковий вид спілкування (як у філо-, так і в онтогенезі). Однак навіть і в цьому випадку необхідно розрізняти взаємодію і власне спілкування. Якщо структура взаємодії визначається розподіленням трудових функцій, тобто тим індивідуальним "внеском", який робить кожен із членів колективу в загальну діяльність, то процеси спілкування можуть мати автономний характер: спілкування необхідне для взаємодії, але одна й та ж взаємодія може бути забезпечена спілкуванням різної спрямованості, а також може бути різного характеру і об'єму. Незбігання, взаємодії і спілкування особливо яскраво видно, якщо розмежувати спілкування, яке безпосередньо залучене до діяльності і регулююче, тобто спілкування як елемент або сторона взаємодії (виконуюча фаза діяльності), і спілкування, яке є передумовою взаємодії (орієнтуюча фаза діяльності).

Більш складним є варіант "чистого" спілкування, тобто того, що не залучене (принаймні зовнішньо) у некомунікативну спільну

діяльність. Тут можливі дві різні ситуації: соціально-орієнтуюче спілкування (типу ораторська мова, а також мова масової комунікації) і особистісно-орієнтуюче спілкування.

Аналізуючи соціально-орієнтуюче спілкування, можна помітити, що суб'єкт цього спілкування немов подвоєний. З одного боку, безпосередньо здійснює таке спілкування, як правило, одна людина як особистість, наприклад, викладач університету. А з іншого, суб'єктом такого спілкування завжди є той чи інший колектив, група або суспільство в цілому. В соціально орієнтуючому спілкуванні комунікатор завжди репрезентує думки, переконання, інформацію соціального колективу, групи або суспільства. Той колектив чи група, на який спрямований такий вплив, лише частково представлений даній конкретній аудиторії.

Щоб знайти вихід з даного парадоксу, повернемося до предметно-орієнтуючого спілкування і з'ясуємо, що є його предметом. На наш погляд, ним є взаємодія. Якщо розглядати діяльність з позиції соціокультурної психологічної теорії школи Л.С. Виготського, то предметом діяльності є її опредмечений мотив, а ним може бути не тільки "річ", але й компонент самої діяльності. Саме взаємодія і є у цьому випадку уявним результатом діяльності спілкування, саме вона "включає" і "веде" процеси групового предметно-орієнтованого спілкування; взаємодія констатує спілкування так, як будь-яку діяльність, констатує її мотив (предмет).

Доцільно припустити, що в суспільстві предметом є не конкретна людина чи конкретна аудиторія, а соціальна взаємодія (чи соціальні, суспільні відносини) всередині визначеної соціальної групи. Справді, мотивом будь-якого соціального спілкування є та чи інша зміна в характері соціальних відносин всередині даного суспільства, його соціальної і соціально-психологічної структури, в суспільній свідомості чи в безпосередніх проявах соціальної активності членів суспільства. По суті, таке спілкування – це процес внутрішньої організації самого суспільства (соціальної групи, колективу), його саморегуляції: одна частина суспільства впливає на іншу його з метою оптимізації діяльності суспільства в цілому, зокрема, збільшення його соціально-психологічної згуртованості, його внутрішньої стабілізації, підвищення рівня свідомості, рівня інформованості.

Суб'єктом цієї соціальної взаємодії є суспільство в цілому і процеси взаємодії здійснюються всередині "сукупного суб'єкта". Суб'єктом соціально-орієнтованого спілкування є

ЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

комунікатор. А в предметно орієнтованому спілкуванні все зовсім по-іншому. Тут суб'єктом спілкування є сам колектив чи група.

Щодо особистісноорієнтованого (міжособистісного) спілкування, то воно представлено у двох варіантах. Це, по-перше, диктальне спілкування, тобто спілкування, пов'язане з тією чи іншою предметною взаємодією (узгодження позицій з метою подальшої спільної діяльності, обмін інформацією із співрозмовником, яка є важливою для діяльності). Воно тотожне предметно-орієнтованому (груповому) спілкуванню і за суб'єктом взаємодії (група, в даному випадку), і за суб'єктом спілкування (та сама група), за предметом (взаємодії).

По-друге, модальне спілкування – це те, що в повсякденному житті називається “з'ясування відносин”. Воно також пов'язане з певним видом взаємодії. Якщо раніше ми мали справу з такою (соціальною) взаємодією, яка “обслуговувала” різні форми соціальної діяльності людей, то в даному випадку діяльність, для якої необхідна взаємодія, не має безпосереднього соціального характеру, а звідси і сама взаємодія реалізує передовсім не суспільні відносини, а психологічні взаємовідносини людей, що виникають на їхній основі, і набувають відносної самостійності, особистісні. Якщо в інших випадках взаємодія має так би мовити відцентровий характер, то тут вона децентрована і безпосередньо підпорядкована особистості чи особистостям. У даному випадку має місце те, що Л.П. Буюва визначила як “особистісно-психологічну конкретизацію” суспільних відносин [3, 78 – 92].

Однак модальне спілкування не має своїм безпосереднім предметом саме взаємодію, психологічно останнє проявляє себе як психологічні взаємовідносини або їхнє відображення у свідомості учасників спілкування. Мотивом (предметом) спілкування у даному випадку є не кооперація, а погодження [1, 178 – 186]. У модальному спілкуванні предметом є психологічні взаємовідносини співрозмовників, їхня оптимізація за рахунок наближення позицій іншого до моєї.

Отже, у всіх розглянутих випадках спілкування його предметом є не конкретна людина чи люди, а або взаємодія (в соціально орієнтованому спілкуванні безпосереднім предметом можуть бути і суспільні відносини), або психологічні взаємовідносини людей. Суб'єктом є або спільність (у всіх видах, крім соціально орієнтованого спілкування), або комунікатор (в цьому останньому). Таким чином, ми підходимо до можливості “сукупного суб'єкта спілкування” і до добре сформульованої думки А.У. Хараша, що в загальнопсихологічному плані “з точки зору

принципу діяльності дослідження спілкування – це ... розкриття його особистісно-змістовної сторони, яка має своїм поведінковим фасадом систему комунікацій” [8, 29 – 33]. А.У. Хараш має рацію і в тому, що “якщо в традиційній психології або в соціології розробка проблеми особистості логічно передуює розробці проблеми спілкування (суб'єкт розглядають як ізольований індивід і тільки потім “заглиблюються” в стихію спілкування), то з точки зору принципу діяльності ми маємо скоріше зворотне”. Реалізація цього положення відома як “стратометрична” концепція А.В. Петровського [7, 26 – 38].

Висновки. Проведений аналіз спілкування як психічного явища з точки зору суб'єкт-суб'єктного підходу показав значення особистісно орієнтованого (міжособистісного) спілкування в діяльності особистості.

Проаналізовано два варіанти міжособистісного спілкування: диктальне спілкування як групові відносини, а також модальне спілкування як особистісні взаємовідносини, яке розглядається в аспекті виду взаємодії, в якому проявляються психологічні якості людей.

Отже, поняття спілкування у психології є багатограним як вид діяльності та багаторівневим як система міжособистісного спілкування і соціальної ролі особистості, що передбачає аналіз структури спілкування та різних його аспектів.

1. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1983. – 144 с.

2. Бодаев А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности – Л.: ЛГУ, 1970. – 135 с.

3. Буюва Л.П. Человек, деятельность, общение. – М.: Мысль, 1978. – 216 с.

4. Ильина А. И. О динамических качествах общительности. // Вопросы психологии. – 1967. – №5. – С. 126 – 133.

5. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования. // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 106 – 123.

6. Ломов Б.Ф. Психические процессы и общение // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 106 – 123.

7. Петровский А.В. Опыт построения социально-психологической концепции групповой активности. // “Вопросы психологии”. – 1973. – №5. – М., С. 26 – 38.

8. Хараш А.У. К определению задач и методов социальной психологии в свете принципа деятельности. “Теоретические и методологические проблемы социальной психологии”. – №5. – М., – 1977. – С. 29 – 33.

9. Bales R.F. Interaction process analysis: A method for the study of small groups. – Mass: Addison – Wesley, 1971. – 211 p.